

Yasin PIŞGİN (*)

AHMET HAMDİ AKSEKİ’NİN “VE’L-ASIR TEFSİRİ”(**) İSİMLİ RİSALESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

öz

Ahmet Hamdi Akseki son devrin yetiştirdiği büyük âlimlerden biridir. Çok yönlü bir ilmî şahsiyete sahip olan Akseki, dinî ilimlerin her alanında kayda değer eserler ortaya koymuştur. “Ve’l-Asır Tefsiri” isimli risalesi de onun tefsir alanında kaleme aldığı önemli eserlerinden biridir. Risale; inanç, ibadet ve ahlakın temel esaslarını içeren Asır suresini konu etmesi sebebiyle müellifin dinî görüşlerinin de bir özeti mahiyetindedir. Biz makalemizde, mutluluğun esaslarını merkeze alarak sureyi tefsir eden Akseki’nin bu risalesini incelemeye çalışacağız.

anahtar kelimeler

Ahmet Hamdi Akseki, ve’l-Asır Tefsiri, Asır Suresi, Mutluluk.

abstract

An Evaluation on Ahmet Hamdi Akseki’s Treatise Named as “Walisir Tafsir”

Ahmet Hamdi Akseki is one of the greatest scholar who graduated him the last period. Akseki who have a multi-faceted scientific personality have revealed considerable works in all areas of the basic Islamic sciences. The treatise named by “Tafsir wa’l-Asır” is one of the works he wrote in tafsir. It is a summary of the author’s religious views due to examined Asır surah containing the basic

principles of faith, worship, and morality. In our article we will try to examine this treatise of Akseki who has exegesised wal-Asır sura by focusing on the principles of happiness.

keywords

Ahmet Hamdi Akseki, Tefsir of wal-Asır, Asır Surah, Happiness.

Giriş

Tefsir faaliyeti, büyük oranda müfessirin içinde bulunduğu kültürel enlem ve boylamın ve maruz kaldığı fikrî akımların derin izlerini taşır. Dolayısıyla da müfessirin ilmî kişiliğine ve tefsir anlayışına etki eden dönemin tahlili, bir tefsir eserinin doğru bir şekilde değerlendirilmesinde büyük önem arz eder. Bu sebeple biz, 've'l-Asır Tefsiri' isimli eserini incelemeye geçmeden önce Ahmet Hamdi Akseki'nin (1887-1951) ilmî şahsiyetini ve tefsir metodunu belirleyen ana etkenler üzerinde kısaca duracağız.

On dört yaşına kadar doğum yeri olan Akseki'nin Güzelsu (eski adıyla Sülles) nahiyesinde, daha sonra ise İzmir'e bağlı Ödemiş ilçesinde bulunan Karamanlı Süleyman Efendi Medresesinde yaklaşık üç yıl klasik medrese eğitimi alan Akseki, 1905 yılında İstanbul'a gider. Burada hem medrese tahsiline devam eder hem de Darulfünûn'da önce Ulum-i Âliye-i Diniyye bölümünü, daha sonra da Medresetü'l- Mütetassisin'in Felsefe-Kelam ve Hikmet-i İlahiye şubesini bitirerek dini yüksek tahsilini tamamlar (Alimoğlu, 2005: 3-5).

Akseki, gününün şartlarına göre oldukça iyi bir düzeyde felsefe eğitimi almıştır. Bu esnada -henüz müstakil birer ilim dalı olmadıkları için felsefenin alt dalları olmaları sebebiyle felsefe eğitimi ile birlikte aldığı- psikoloji, sosyoloji ve pedagoji eğitimleri, onun külli sentez ve kavramaya dayalı eserleriyle temayüz edişinin ve ilim ve irfan dünyamızdaki değer ve kalıcılığının temel sebebi sayılabilir (Aydın, 2005: 17-19). O, varlık hakkında toplu bir görüşün ve külli bir âlem sezgisinin ifadesi sayılan felsefeyi, İslam'ın anlaşılmasında ve anlatılmasında bir vasıta olarak kullanmıştır. Müellifin bu yönü, eserlerinin üzerine temellendiği ve herhangi bir konuyu epistemolojik bir parçalanmaya meydan vermeden bütün yönleriyle ele almasını sağlayan bütünsel idrakinin ve derin sentezlerinin kaynağı olarak görülebilir (Aydın, S. Mehmet, 2005: 21-22).

Felsefenin onun ilmî zihniyetinde bir amaç değil, vahye dayalı hikmetleri anlama ve anlatmada ve bir konuyu bütün yönleriyle tahlil edip sonuçlandırmada sistematik düşünmesini sağlayan bir araç olduğunu söyleyebiliriz. O, aklın bilgiye ulaşması konusunda bir gücünün olduğunu ancak değişmeyen sabit hakikatlere ulaşabilmesi için vahye ihtiyaç duyduğunu vurgular. Bu konumuyla Akseki, felsefe ile ilişkisi bakımından Gazzâlî'ye benzetilebilir (Aydın, S. Meh-

met, 2005: 24-29)¹. Gazzalî'nin devrinde olduğu gibi onun yaşadığı dönem de din karşıtı düşünce hareketlerinin İslam dünyasını derinden etkilediği bir zaman dilimidir.

Aydınlanma ile başlayan ve ateist, pozitivist ve materyalist görüşlerle desteklenen din karşıtı akımlar insanın aklı ile kalbi, ruhu ile bedeni, dünyası ile ahireti arasındaki rabıtayı kopartarak onun ulvî anlamını göz ardı etmiştir. Ancak söz konusu akımların egemen olduğu batı dünyasının bilimsel, teknolojik, endüstriyel ve askeri alanlarda kaydettiği başarılar her alanda bir çöküş içinde olan İslam dünyasında, bu başarıların söz konusu fikirlerden doğduğunu düşünen ve Müslümanların terakkisini bunlara bağlılıkta gören bir anlayışın meydana çıkmasına neden oldu. Bu şekilde aşkın boyutu sıfırlanan insan tam bir buhran ve mutsuzluk halinin içine düştü. Öyle ki, Akseki'nin ifadesiyle, aydınlanma hareketinin oluşturduğu dinsizlik furyası, 1800'lü yıllarda Fransa'da her yıl bin beş yüz kişinin intihar etmesine neden olurken; 1900'lü yıllarda bu sayı on bini bulmuştur (Akseki, 1928/1346: 78). Bu sebeple bir yandan batılı tanrısızlar, dinsizler, müsteşrikler ve misyonerlerle diğer yandan içinde pozitivist ve materyalistlerin de bulunduğu İslam'ın yerli muhalifleri ile yaptığı mücadele Akseki'nin ilmi faaliyetleri içinde önemli bir yer tutar.

Böylesine bir mücadele ortamı içinde Akseki, felsefeden azami ölçüde yararlanma ihtiyacı hissetti.² Aslında dinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında -özellikle de savunulmasında- felsefî düşünceden yararlanmak üç dinin de tarihinde görülen çok eski bir gelenektir. Bu bakımdan Akseki için felsefenin bir amaç değil, vahyin hizmetindeki bir araç olduğunu ifade edebiliriz. Bu ilmî zihniyet içinde o, yüksek tahsil görürken hocaları ve takip ettiği neşriyat aracılığıyla ıslahatçı İslamcılarla tanışıp kaynağı Cemaleddin Afgani'ye kadar götürülen üç çizgiden laik modernistlerle İslam modernistlerinin temsil ettikleri çizgilere cephe alarak Muhammed Abduh ile başlayan ve Muhammed Reşit Rıza ile iyice belirginlik kazanan ıslahatçı İslamcılarla aynı çizgide hareket etmiştir. Bundan dolayı Türkiye'de ıslahatçı İslamcılığı benimseyen Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad ailesine katılmıştır (Karaman, 2005: 39-40). Bu düşünce çizgisinin bir sonucu olarak da gelenekçiliğe karşı yenilikçiliği, kaderciliğe karşı iradeyi, taklide karşı içtihadı, mutlakiyete karşı demokrasiyi, bidat, hurafe ve sapmalara karşı da Hz. Peygamber ve raşit halifeler devrinden müteşekkil olan asr-ı saadet İslam'ını savunmuştur. Akseki; İslam'ın aklî, mantıkî ve evrensel bir din olması sebebiyle inanç konusunda aklî ve ilmî kanunlara istinat ettiğini ve aklın hükmünü kabullendiğini, bundan dolayı da bir insana "*Aklın alsın ya da almasın iman edeceksin.*" denilemeyeceğini ifade etmiştir (Akseki, 1923/1342: 254, 314 vd.). Bütün bunlara bakıldığı zaman İslam toplumunun ezilmişliği ve geri kalmışlığı sebebiyle Akseki'nin aydınlanma döneminde revaçta olan akılcı, tabiatçı ve hürriyetçi felsefi akımların az çok etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Aslında bu etki o dönemin İslamcı aydın ve yazarlarının çoğunda görülür (Ulu-
dağ, 2005: 36-38).

I. “Ve’l-Asır Tefsiri” İsimli Risalesi ve Tefsir Metodu

Akseki, bir ilim ve fikir adamı olmasının yanında, aynı zamanda, yaygın din eği-
timi içinde aktif olarak yer alması sebebiyle, din hizmetleri açısından aksiyonel
bir kişiliğe sahip büyük bir hizmet aşığdır. Kur’an’a ve sahih sünnete dayanan
sağlıklı dinî bilginin geniş halk kesimlerine ulaştırılarak insanların dünya ve ahi-
ret mutluluğunu elde etmelerini hedefleyen ve bunun gerçekleştirilmesi için
gerekli olan irşat-tebliğ yönteminin hem teorisyenliğini hem de uygulayıcılığını
yapan Akseki,³ eserlerinde ilmî olduğu kadar sade ve etkili bir dil kullanmış,
ferdî ve toplumsal düzeyde uyanışın, hikmetin düzeyli ve anlaşılabilir bir üslup
ile toplumun bütün katmanlarına ulaştırılmasına bağlı olduğunu savunmuştur.
Bu bağlamda İslam’ı insanların akıllarına ve kalplerine yerleştirmek, vaaz ve na-
sihatlerle onları irşat edip uyandırarak dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak
onun ilmi hayatının temel unsurlarından birini teşkil eder.⁴

Bu konumuyla Akseki, bir gün Alâeddin kürsüsünde Asır suresinin tefsirini
vaaz konusu yapar. Bu konuşma halk üzerinde öyle derin bir iz bırakır ki; zama-
nın Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi, ondan bu vaazı bir tefsir olarak kaleme
almasını ister. Bu tavsiyeyi dikkate alan Akseki, ‘vel’-Asır Tefsiri’ adı altında bir
risale yazar. Seksen yedi sayfadan oluşan eser 1928/1346 tarihinde Evkaf Mat-
baası tarafından basılır.⁵ Risaleye biri Türkçe diğeri Arapça iki takriz yazan Bö-
rekçi: “*Diyebilirim ki; insanların yegâne gayreti olan mutluluğun esaslarını ve
zamanın kıymet ve ehemmiyetini izah eden bu mühim eser bu alanda yazılmış
ilk eserdir.*” diyerek bu çalışmayı över ve hararetle tavsiye eder.⁶

Risalenin mukaddimesinde; Asır suresinin, insan mutluluğunun esaslarını,
Kur’an’ın itikat, ibadet ve ahlaka ilişkin temel konularını özlü bir üslupla bildir-
diğini söyleyen Akseki, “*Kur’an namına sadece bu sure inseydi bile insanlara
yeterdi.*” (Âlûsî, 2001/1422: II, 85). şeklinde İmam Şafii’ye atfedilen sözü nakle-
dere surenin önemini vurgular. Ashabın bir araya geldiklerinde bu sureyi oku-
madan ayrılmadıklarını ve bu okuyuşun amacının sadece teberrük olmadığını,
aynı zamanda hayrı tavsiye ve şerden uzak durma konusunda bir ihtar ve ikaz
olduğunu söyler (Akseki, 1928/1346: 10).

Akseki, hakikat ve faziletleri insanlara aktarmada biri “hikmet” diğeri “na-
sihat” olmak üzere iki yöntemin olduğunu ve bu eserinde her ikisini de kullandığını ifade eder. Örneğin; yeminin anlamı ve niçin yapılması gerektiği konusun-
da bilgi verdikten sonra kullandığı: “*Bu cihet anlaşıldı değil mi? O halde sadede
rucû edelim.*” (Akseki, 1928/1346: 19) tarzındaki cümleler, müellifin benimse-
diği irşat-tebliğ hedefi üzerine temellenen ilmî zihniyetinin bir göstergesi sayı-
labilir. O, diğer tüm eserlerinde olduğu gibi bu risalesinde de dinin öncelikli ve

önemli konularına odaklanmış ve muhatabını zihni karmaşaya itmeyen samimi, ama ilmî bir üslup ve arı bir Türkçe ile dünya ve ahiret mutluluğunun elde edilmesinin temel prensiplerini esas alarak sureyi tefsir etmiştir (Özyılmaz, 2005: 78-79). Eserde, Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayetleri, Arapçanın kurallarını ve dil üsluplarını dikkate almış, pek çok tefsirden -özellikle de Muhammed Abduh'un tefsirinden- yararlanmış⁷ ve ayetleri dinin temel kuralları içinde, muhatapta yanlış anlamalara sebep olacak tevil ve yönlendirmelerden kaçınarak tefsir etmiştir. Müfessirin "Yazılarımda usul ve fûruya muhalif bir şey söylemediğime kânîyim." (Akseki, 1928/1346: 7) sözü de bu hassasiyetin bir ifadesi sayılabilir. Surenin ahkâm ve adabını kolay kavranılabilir örnekler çerçevesinde yeni bir tertip ve üslup ile kaleme aldığını söyleyen Akseki (1928/1346: 6-10) sureyi aşağıdaki başlıklar üzerinden tefsir eder:

1- Yemin nedir? Niçin ve kime yapılır?

2- Allah'ın bazı şeylere ve olaylara yemin etmesinin manası nedir?

3- Asrın manası ve Allah'ın ona yemin etmesinin hikmeti nedir?

4- İnsanların hüsrân içinde olmasının yemin ile tekit edilmesinin sebebi nedir?

5- İnsandan maksat kimlerdir?

6- Hüsrân, iman, salih amel, tevâsî bi'l-hakk ve tevâsî bi's-sabr nedir?

7- Bu özelliklere sahip olmayanların hüsrânda oluş sebepleri nelerdir?

II. Surenin Meali

1- وَالْعَصْرِ *Asra kasem ederim ki;*

2- إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *İnsan muhakkak hüsrân ve ziyandır.*

3- إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *Ancak iman edip âmel-i salihada bulunanlar*

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye eden kimseler ziyanda değildir. (Akseki, 1928/1346: 9).

III. İnsanların Mutsuzluklarının Yeminle Pekiştirilmesinin Sebebi

Tefsirine yeminin tanımıyla başlayan Akseki, yemini; "bir hakikat ya da bir iddiayı, bu hakikat ve iddianın gerçek boyutunu bildiğine ve yalan söylediği takdirde yalan söyleyenden hesap sorup onu cezalandırmaya muktedir olduğuna inanılan mukaddes bir zatın ismi ile desteklemek" diye tanımlar ve yeminin en ilkel kabileler de dâhil olmak üzere bütün toplumlarda görüldüğünü; yukarıda yapılan tanıma göre yemine layık olan tek zatın da Allah olduğunu

ifade eder.⁸ Sadece Allah adına yemin etmenin insanlar için geçerli olduğunu ve Allah'ın, ikap ve muhasebesinden korktuğu bir üst merci söz konusu olmadığı için O'nun, yarattıklarından dilediğine yemin edeceğini belirtir. Allah'ın bir şeye yemin etmesindeki hikmeti anlayamayanların bu ayetleri tevil etmeye çalıştıklarını söyledikten sonra Allah'ın "en doğru söyleyen" (esdaku'l-kâilîn) olduğu halde yemin etmesindeki hikmeti açıklar.

Ona göre, Allah'ın Kur'an'da yemin ettiği şeyler dikkatle incelendiğinde insanların bu şeyleri ya inkâr ettikleri ya da hikmet, değer ve faydalarından gafil olmaları sebebiyle onları küçük gördükleri müşahede edilir. Dolayısıyla Allah'ın yemin ettiği şey inkâr edilmiş ise bu yemin; o şey için 'takrir'; tahkire konu olması halinde de 'tazim' amacı taşır.⁹ Bu bağlamda Akseki, Allah'ın asra yemin etmesini özetle şöyle izah eder:

"Asır; yüzyıl veya ikinci ile akşam arasındaki vakit olarak takdir edilse de asrın asıl anlamı, insanların hareketlerine zarf olan mutlak anlamdaki zamandır. Çünkü insanlar "Zaman ne kadar bozuldu. Bütün hayırlar mazide kaldı. Geçen günler ne güzeldi." diyerek her çağda buldukları zamandan şikâyet etmişler ve zamanın değerini gereği gibi takdir edememişler, bundan dolayı da Allah asra yemin ederek zamanı "tazim" etmiştir. Dolayısıyla bizatihi zaman ve mekânda şer yoktur. Zamana hükmünü veren, o zamanda yaşayan insanların hayır ve şer bakımından durumlarıdır. Bu itibarla Allah asra yemin etmekle zamanın uğursuzluğuna dair inancın batıl olduğunu ve surenin bütününden de anlaşıldığı gibi zamanın salih amelle geçirilmesinin önemini vurgulamıştır." (Akseki, 1928/1346: 19-22).

Akseki, *اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ*, "İnsan muhakkak hüsrân ve ziyandadır." ayetinde geçen "hüsrân"ın kelime anlamı olarak; zarar, eksiklik, helak ve dalâlet anlamlarına geldiğini, surede ise mutlak manada hem dünyevi hem de uhrevi ziyan ve mutsuzluğu ifade ettiğini söyler (Akseki, 1928/1346: 26-27). Surenin devamında hüsrândan kurtuluşun şartları olarak sayılan "iman", "salih amel", "tevâsî bi'l-hakk" ve "tevâsî bi's-sabr"ın, bir insanın dünyada ve ahirette gerçek mutluluğa ulaşmasının olmazsa olmaz unsurları olduğunu söyleyen Akseki, bunlara sırtını dönerek mutluluğun peşine düşenlerin ve dünyada nefsanî arzularını gerçekleştirmekle mutlu olduklarını zannedenlerin mutluluk olarak tabir ettikleri şeyin bir vehim ve seraptan başka bir şey olmadığını ifade eder. Dolayısıyla Yüce Allah surenin başında mutlak anlamda zamana yemin ederek bütün zaman ve mekânlarda, yukarıda bahsi geçen erdemlere sahip olmaksızın mutluluğun elde edilmesinin imkânsızlığını tekit etmiştir (Akseki, 1928/1346: 24-25).

Akseki, "اَلَا" istisna edatı ile başlayan ayeti ve devamını esas alarak hüsranda olan insanın; imandan yoksun, hiç bir uhrevi kaygı taşımayan, dolayısıyla da salih amel işlemeyen, nefsanî arzularının peşine düşmüş; hakkı ve sabrı tavsiye etmeyen kimseler olduğunu ifade eder. İnsan kelimesinin başında bulunan ve

Arap gramerinde; dâhil olduğu kelimenin delalet ettiği bütün fertleri içermesini sağlayan "el" takısı (lâmu'l-istiğrâk li'l-cins), surede bahsi geçen erdemlere sahip olmayan bütün insanları ifade demektir. "أَلَّا" şeklinde gelen istisna edatı da bunu göstermektedir. Bundan sadece akıl-baliğ olmayan çocuklar ve deliller müstesnadır. Şu halde Akseki'ye göre kendilerine bir peygamberin daveti ulaşsın ya da ulaşmasın akıl-baliğ olan ve zikri geçen erdemlerden yüz çeviren her kişi hüsrandır (Akseki, 1928/1346: 25-26).

IV. Mutluluğun Esasları

İnsanların hüsrân ve mutsuzluk içinde oluşunu ve bunun yemin ile pekiştirilmesinin hedefini izah eden Akseki, istisna edatından sonra zikredilen dört madde- nin mutluluğun temel prensipleri olduğunu söyler.

a- İman

Hüsrândan kurtulmanın ilk şartı imandır. Lügatte herhangi bir şeyi tasdik etmek anlamına gelir. Neye iman edileceği (mü'men bih'i) zikredilmemekle beraber surede geçen iman; şeri manada olup, 'icmalî' ve 'tafsilî' olarak ikiye ayrılır. Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna inanmak icmalî iman olarak isimlendirilir. Ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ölümden sonra dirilmeye, kaza ve kadere; hâsılı, Hz. Peygamber'in getirdiği bütün haberleri tasdik ederek onlara inanmak ise tafsilî iman şeklinde adlandırılır (Akseki, 1928/1346: 28-29).

Akseki'ye göre bu sayılan iman unsurları surede geçen imanın tamamı değildir. Çünkü buradaki iman mutlak anlamda olup geçmiş, an ve gelecekteki bütün zaman ve mekânları kapsar, yani umumdur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den önceki risalet devirlerinde yaşamış olan bir insanın hüsrândan kurtulması için Hz. Muhammed'e değil, kendi çağındaki peygambere iman etmek zorunda olduğu açıktır. Bu itibarla, surede geçen imanın mutlak anlamda olduğu ortaya çıkmaktadır (Akseki, 1928/1346: 30-31). Bu açıdan bakıldığında iman; Hz. Muhammed'e inanmaktan ibaret olmadığı gibi insanların inanç olarak ifade ettikleri soyut durum da imanın tamamını ifade etmez. Ona göre iman; aklın ve vicdanın da dahli ile insanın, ruhî kuvvetlerinin tamamını kullanarak kutsal olana "îkan" ve "iz'an" üzere yönelmesidir (Akseki, 1928/1346: 32). Bu tanımla o 'asır', 'insan' ve 'hüsrân' kelimelerinde olduğu gibi 'iman' kavramını da mutlak anlamda tefsir eder. Dolayısıyla fetret devirlerinde yaşamış olanların ya da kendilerine herhangi bir nebevi tebliğ ulaşmamış kimselerin de hüsrândan kurtulmaları imana bağlıdır.

Akseki, bu imanın temelini: "Bu âlemde hayırdan razı olan, şerden razı olmayan, fazileti seven, rezileti sevmeyen bir vacibu'l-vücûdun olduğunu ve her şeyin onun iradesiyle meydana geldiğini kalbin yakinen tasdiki" olarak ifade

eder.¹⁰ Bu iman aklın ve vicdanın esaslarına dayanması sebebiyle aklî ve kalbî bir karakter sergiler ve sahibini salih amele taşır. Bu vasfa sahip olmayan iman ise hakiki bir iman değildir. Çünkü ruhun itminanı ve şüpheden uzak bir şekilde kalbin itikadı, imanın temel unsurudur. Öyle ki, lisan onun tercümanı, azalar ise tecelligâhıdır (Akseki, 1928/1346: 34). O halde iman mutluluğun kurucu ilkesi olmakla beraber mutluluğun tamamının sebebi değildir. Gerçek bir imanın varlığının beşeri eylemler sahasında ortaya çıkması gerekir. Bu ise mutluluğun ikinci unsuru olan salih ameldir.

b- Salih Amel

Akseki'ye göre salih amel: iyi ve güzel olduğuna sahih naklin ve selim aklın onay verdiği ve zevk-i selimin reddetmediği şeylerin tamamıdır. İnsan, hüsrandan kurtulmanın ikinci şartı olarak zikredilen hayırlı ve faziletli işleri ifa etmek ve bunların zıddı olan davranışlardan uzak durmakla kendisine, başkasına ve hatta bütün mahlûkata faydalı olur. Asır, insan ve iman kavramlarını, mutlak anlamlarını dikkate alarak tefsir eden Akseki, bu kavrama da genel bir anlam atfeder. Ona göre salih amel sadece ibadetlerden ibaret değildir. Kısaca 'hayrât-u hasenât' olarak tabir edebileceğimiz bütün iyilikler bu tarifi içindedir. Emanet, iffet ve muhabbet gibi faziletleri üreten melekeler de bu dairede yer alır. Dolayısıyla insanın kişisel ya da toplumsal, zahirî ya da batınî bağlamda gerçekleştirdiği bütün iyi ve güzel olan şeyler salih amel sayılır (Akseki, 1928/1346: 32-36).

Nebevi tebliğ muhatap olmamış yerlerdeki insanlar da, akl-ı selimin üzerinde ittifak ettiği salih amelleri işledikleri takdirde bu ameller onların ruhlarını tezkiye eder, şerli işler ise ruhlarını kirletir (Akseki, 1928/1346: 36-37). Bu bakımdan tebliğ mazhar olmasa da bir toplumda inanç, amel ve ahlak bakımından insanların aynı mertebede olduğunu söylemek aklın ve hikmetin esaslarına aykırıdır. *"Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşa ermiştir. Nefsini noksana düşüren de hüsrana uğramıştır."*¹¹ ayetini delil olarak getiren Akseki; vahye muhatap olmasa bile bir insanın, aklî tefekkürü ile ulaşacağı iman ve salih amelin o işi hüsrandan kurtaracağını söyler. Bu bağlamda Zemahşerî (ö. 538h.) ve Ebu's-Suûd'un (ö. 982h.) *"الصالحات: كل ما استقام من الأعمال بدليل العقل والكتاب والسنة السُّنَّةِ delili ile sabit olan doğru işlerin tamamıdır."*¹² şeklindeki tanımlarına atıf yapar ve vahiy olmasa da akl-ı selimin ve ruh-u müstakimin kabul ettiği ve bütün milletlerce bilinen bir takım hususların olduğunu ve bunların salih amel olarak isimlendirildiğini ifade eder (Akseki, 1928/1346: 38-39).

İbadetler de kişisel, ailevî ve toplumsal pek çok faydaya sahip olan ve sahibini hüsrandan kurtarıp saadete ulaştıran çok önemli bir salih amel türüdür.

Örneğin; insan namazı fizikî ve ruhî şartlarına uygun bir şekilde ifa ettiği takdirde bu ibadet onu kötülük ve çirkinliklerden alıkoyar, başka bir ifadeyle onu hüsrandan kurtararak mutluluğa taşır. Malî ibadetler ise toplumun varlık, birlik ve bekasının en önemli unsurlarıdır. Köprü, yol, çeşme, hastane yaptırmak, su getirmek, kuyu açtırmak, muhtaçlara yardım etmek, yetimlere bakmak, kadınları ve kimsesizleri himaye etmek, toplumsal boyuta sahip çok önemli salih amellerdir. Toplumun istifade edeceği sanayi üretimi ve sanat gibi alanlarda yapılan işler de buna dâhildir (Akseki, 1928/1346: 42-43).

Adalet, emanet ve muhabbet gibi ahlaki erdemler ve ruhî faziletler de çok önemli salih amellerdir. Öyle ki, adaletle hükmeden hâkimin bir günü altmış sene nafîle ibadetten efdaldır. Adil olmayan hâkim ise ömrünü ibadet ile geçirse bile faydasızdır. Hâkimin hüsrandan kurtulması ve saadete ermesi ancak adalet ile mümkündür. Onun öncelikli işi ve sorumluluğu adil olmaktır. Bu vazifesini ihmal etmesi ve nafîle ibadetlerle uğraşması salih amel değildir. Surede bu kavramın mutlak olarak zikredilmesinin sebebi mükellefin durumunun çeşitliliği sebebiyle salih amelin farklı oluşudur. Dolayısıyla her mükellef için öncelikli ve elzem olan salih amel, onun durumuna göre değişiklik arzeder. Örneğin infak, zekât ve tasadduk öncelikli olarak fakirin değil zengininin salih amelidir (Akseki, 1928/1346: 43-46).

c- Tevâsî bi'l-Hak

Akseki hakkı; inkâr edilmesi imkânsız olan değişmez sabit hakikat olarak tanımlar. Hakkı tavsiye etmek ise iman ve salih amel erdemine mazhar olan kimsenin, diğer insanları da bu erdemlere taşımak için gerçekleştirdiği bir hakikat çağrısıdır. Kelimenin "اوصى" olarak değil "تواصى" şeklinde işteşlik (müşareket) ifade eden "müfâale" babından gelmesi, hakkı tavsiye etmenin karşılıklı bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hakkı tavsiye eden kimse de yanıldığında ve kendisine hak tavsiye edildiğinde bu tavsiyeyi dikkate almak zorundadır (Akseki, 1928/1346: 46-48).

İslam'da davet usulünün temeli, ıslah edeci konumdaki davetçinin salih olması yani davet edeceği hususları öncelikli olarak kendi şahsında tatbik edip birer ahlaki erdeme dönüştürmesidir. Bunu gerçekleştirmemiş davetçi, insanları hakka davet etmek bir yana dursun onları haktan uzaklaştıracaktır. Bu itibarla Akseki, insanlara hakkı tavsiye edip kabul ettirmek için izlenmesi gereken metoda ilişkin tavsiyelerini sıralar ve tefsirinde bu yöntemin nasıl uygulanacağı hususunu bizzat örneklendirir. Ona göre hakkı tavsiye edecek olan kişinin cesaret, insaf ve tevazu gibi erdemlerle muttasıf olması çok önemlidir (Akseki, 1928/1346: 49-50). Hakkı tavsiye etmek iman ve salih amel ile elde edilen ferdi ve toplumsal mutluluğun istikrar ve devamlılığını muhafaza konusunda etkin bir yardımlaşma biçimidir.

d- Tevâsî bi's-Sabr

Aklın ve dinin gerekli gördüğü şeye devam, men ettiğinden de uzak durmak konusunda nefsi hapsedmek demektir. Ayette sabrın mütealliki yani neye sabredileceği zikredildiği için bu kelimenin de mutlak anlama hamledilmesinin gerektiğini söyleyen Akseki sabrı; a- İnsanın, şerefine yakışmayan şeylere yani günahlara sabretmesi (الصبر عن), b- Musibetlere sabretmesi (الصبر على), c- İtaate sabretmesi (الصبر في) olmak üzere üçe ayırır. Bu tasnife göre sabır faziletin, sabırsızlık da hüsrânın asıl sebebidir (Akseki, 1928/1346: 52-53).

Akseki, sabra konu olan musibetleri; telafisi imkânsız olan ve olmayan musibetler olmak üzere ikiye ayırır. “Semavi musibetler” olarak isimlendirdiği birinci tür musibetlere maruz kalmak ve bunlardan kurtulmak insanın seçim ve kudretinde değildir (Akseki, 1928/1346: 54-55). Bu tür musibetlere katlanmak, boyun bükme ve rıza göstermek gerekir ki; bu sabır “sabr-ı cemil” olarak isimlendirilir. Çünkü herkes bilir ki; giden geri gelmeyecektir. Bu musibetler, fitratın karşı konulamaz ve değiştirilemez (lâ yeteğayyar) kanunlarıdır. Örneğin ölüm bu türden bir musibettir. İkinci tür musibetlerin telafi ve tedavisi ise mümkündür. Bunlara katlanmak sabrın bir kısmı, bunların izale edilmesi için var gücüyle çaba göstermek de diğer kısmını oluşturur. Mücadele etmeksizin bu musibetlere katlanmak sabır değildir. Örneğin; tedavisi mümkün olan bir hastalığa ya da giderilmesi muhtemel bir fakirliğe düşen birinin “*Bu dert Allah’tandır. Devayı da ancak O’ndan beklerim.*” diyerek yan gelip yatması ve bu musibetin izalesi için esbaba tevessülü terk etmesi uygun değildir. Çünkü hastalığı veren Allah devayı da vermiştir. Tedavi olmak da yine Allah’ın emridir. Diğer bir örnekte Akseki, “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.*”¹³ ayetinde emredilen, düşmana kuvvet hazırlama konusunda karşılaşılan bütün zorluklara göğüs germenin de sabır olduğunu ifade eder. Gerekli sabır ve fedakârlık sergilenmediği için maruz kalınan mağlubiyet ve esaret karşısında “*Sabredelim. Sabrın sonu selamettir. Allah sabredenlerle beraberdir.*” sözünün hiçbir değeri yoktur. Ortaya konulan bu tavır sabır değil, zillet ve meskenettir. Bu duruma katlanmak ve hiçbir çaba ortaya koymaksızın kurtuluşun gökten indirilmesini beklemek sabır ve tevekkül olarak isimlendirilemez. Gerçek sabır ve tevekkül; kurtuluş için yeniden mücadele yoluna girmek ve bu yolda her türlü zorluğa katlanmaktır. Ancak böyle bir sabrın sonu selamet, aksi takdirde sonuç hüsrân ve nedamettir (Akseki, 1928/1346: 63).

Sabır; acizlik ve hüsrândan kurtulmanın tek çaresi olup ibadet, itaat, ilim ve hikmet gibi her türlü faziletin temelidir (Akseki, 1928/1346: 65). Maruz kalınan zulüm ve esaret karşısında gücünün son noktasına kadar mücadele etmek,

bu tür musibetlere sabretmenin temel ilkesidir (Akseki, 1928/1346: 56-57). Mücadele etmeden sadece katlanmak suretiyle sabretmek ve "Allah sabredenlerle beraberdir." demek makbul değildir. Allah bu tür sabır ehli ile beraber değildir (Akseki, 1928/1346: 57-58). Sabır; haksızlığa, zulme ve adaletsizliğe ses çıkarmamak, boyun bükme ve katlanmak değildir. Bu bağlamda Akseki, sabrı; "Allah yolunda, hak yolunda, millet ve memleket yolunda karşılaşılan musibetlere feryad-u figan etmeden bunları izale etmek için her türlü esbabı kullanarak mücadele vermektir." diye tanımlar (Akseki, 1928/1346: 59) ve her türlü faziletin sabır üzerine temellendiğini, sabrın sadece meşakkat esnasında değil, nimet zamanında da gerekli olduğunu vurgular. Nimet vaktinde sabır; nimete bel bağlayıp tevekkül şuurunu kaybetmemek, azıp sapmamak, nimetin emanet olduğunun farkında olmak ve nimeti mahalline sevk etmek suretiyle şükürünü eda etmektir (Akseki, 1928/1346: 66).

Akseki, Asır suresinin güzel ahlakın temel ilkelerinin tamamını içerdiğini şöyle ifade eder:

"İlk devir ahlak bilginleri, ahlakın temelini hikmet, cesaret, iffet ve adalet olmak üzere dört esasa, sonraki dönem bilginler ise bu dört esası adalet ve ihsan olarak iki unsura bağlarlar. Surede mutlak anlamda geçen iman; hak ile batılın, doğru ile yanlışın ve iyi ile kötünün arasını ayırmak, iyi olanı icra, kötü olandan ittika konusunda gerekli olan akli kuvvetin temelini ifade etmektedir. Hakiki iman, hikmetin sebebidir. Hem yaratıcının hem de yaratılanın hukukuna riayet etmek demek olan adalet; ferdî ve içtimâî bir erdemdir. İşte iman ve salih amel adaletin gerçek anlamda ifasının temelidir. İffet ise hem iman ve salih amelin hem de sabrın bir gereğidir. Çünkü şehvetine mağlup olan birisi "sâlih" ve "sâbir" olamaz. Cesaret ise "tevâsî bi'l-hakk"ın içindedir. Çünkü cesareti olmayan korkak birisinin başkalarına hakkı söylemesinin imkânı yoktur." (Akseki, 1928/1346: 69-70).

Bu tahliller ile Akseki, Asır suresinin, Kur'an'ın temel düsturlarını ihtiva ettiğini ahlak felsefesi açısından da ispat etmeye çalışır. Bu izahlardan sonra, giriş bölümünde İmam Şafii'den nakledilen "Kur'an namına sadece bu sure inseydi bile insanlara yeterdi." cümlesi daha da anlam kazanmaktadır (Akseki, 1928/1346: 71).

V. Mutsuzluğun Sebepleri

Müellif, imanın; akli kuvvetlerin harekete geçmesinin ve insanın hayır ile şerrin arasını ayırt edebilmesinin etkin amili olduğunu söyler. İman olmadığı takdirde insan; şehvet ve arzularının etkisiyle hayvani seviyenin bile altına düşer, artık "rezilet"i "fazilet" zannetmeye başlar. Bu durum Kur'an'da; "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için

var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”¹⁴ ayeti ile ifade edilir. Çünkü hayvanlar irade ve akıl nimetinden mahrum bir şekilde Allah’ın onlara verdiği bir takım güdülerin tesiri altında hareket ederler. Oysaki insan akıl ve irade nimetine mazhar olmuştur (Akseki, 1928/1346: 72-73).

“Allah’a ve bütün varlığın O’nun güç ve azametine boyun eğdiğine iman etmeyen insanın varlığa bakışı sınırlı, basireti zayıf, vehmi büyük, ilkeleri ise asılsızdır (Akseki, 1928/1346: 74). Böyle bir insan sebep âleminde bocalamaya, kendisine isabet eden bir nimet ve musibet için dünyevi güçler vehmetmeye, müsebbibu’l-esbâb olan Allah’ı görmezden gelmeye başlar. Bu ise birey ve toplumun hüsrânının sebebi olan putperestliğin başlangıcıdır. İman eden insan ise görünen, görünmeyen bütün kuvvetlerin Allah’ın emrinde olduğunu bilir. Bu sebeple de kendisine isabet eden bir nimet ve musibetin karşısında sükûnet ve itminanını korur. Bu bakımdan insanın, imansızlığı sebebiyle yüce Allah’ın üstün gücüne dayanmaktan mahrum olmasının ve tutunduğu bütün dalların elinde kalmasının onun ruhunda yarattığı endişe ve korku hali en büyük bedbahtlık ve mutsuzluktur (Akseki, 1928/1346: 76-77). Bir musibete maruz kaldığında içine düşeceği inkisar ve ümitsizlik halinin ve nefsanî arzularının çeşitliliği ve baskısı karşısında yaşayacağı bunalımın tarifi imkânsızdır. Böyle bir insan karanlık bir gecede, uçsuz bucaksız bir denizin ortasındaki yelkensisiz ve dümensiz bir gemi gibidir. Ya batar ya da kayalara çarparak paramparça olur.” (Akseki, 1928/1346: 77).

İman nimetine sırt çevirmenin insan ruhunda oluşturacağı bunalımı bu cümlelerle tasvir eden Akseki, dünyanın lezzetlerinden istifade amacıyla bir insanın imandan yüz çevirmesi halinde Allah’ın onun lezzet alma duygusunu derhal alacağını söyleyerek şöyle devam eder:

“Sonra Allah onun gözüne siyah bir gözlük takar ve o anda her şey ona simsiyah kesilir. Boğazına ateşten bir kement geçirilir, muhabbeti ve merhameti kaybolur. Uykusu azap, uyanıklığı işkence olur. Kuşların şakıması matem, bahar ona elem gibi gelir. Bütün her şeyin kendisine dış gıcırdattığını zanneder. Bu âlem onun için sebepsiz, hedefsiz, sahipsiz, manasız bir matem levhası kesilir. Artık onun için fazilet manasız bir lafız, muhabbet bir hastalık, şefkat ise akılsızlık ve vehimdir. Bütün erdemlerini kaybeden kalp bomboş, tamtakır kalır ve nihayetinde kalpte fazilet meşalesi söner. Geriye karanlık bir meydan ve göz gözü görmez bir zindan kalır. Bu zindanın her tarafından korkunç sedalar gelmeye başlar. Bu bir ilhat ve küfür halidir ve aynıyla cehennemdir. Bu esnada insan zihnini işgal eden korkunç fikirler bu cehennem zebanileridir.”

وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız.”¹⁵ ayeti de yaşanılan bu mut-

suzluğun nasıl bir ilahi ceza ve azaba dönüştüğünü göstermektedir (Akseki, 1928/1346: 78).

Akseki'ye göre bu, sadece ferdî sahada yaşanan bir mutsuzluk olmayıp aynı zamanda toplumsal boyuta da sahiptir. Çünkü imansız bireylerden oluşan toplumda hak ve vazifenin kutsiyeti kaybolur, menfaat ve çıkarıcılık egemen olur. İnsan hak ve vazife için değil, kendi nefsinin arzularını gerçekleştirmek için gayret eder. Onun için toplumda yaşamak bir ihtiras savaşıdır, onun asıl hedefi hırslarının tatmininden başka bir şey değildir. Böyle bir insan adil olamaz, toplum yararına herhangi bir çaba ortaya koyamaz. Zamanı geldiğinde malını ve canını vatan, millet ve mukaddesat uğruna feda edemez. Böylesine bireylerden oluşan bir toplum da aynı şekilde hüsrandır. Dolayısıyla iman sadetin, inkâr da hüsranın anahtarlarıdır (Akseki, 1928/1346: 79-81). Bu bağlamda Akseki, iman ve salih amelin maddi bir çıkar beklemeden toplumda yaygınlaştırılmasının yani 'tevâsî bi'l-hakk' ve 'tevâsî bi's-sabr'ın, ferdî ve toplumsal hüsrandan kurtulmada hayati rol oynadığını ifade eder. Yüce Allah'ın Kur'an'da;

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

"Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır."¹⁶ buyurması ve insanın iman ve salih ameli sadece kendi dünyasında yaşadığı ferdî bir olgu düzeyinde tutmasının ve hakkı ve sabrı tavsiye etmekten vazgeçmesinin hem kendisinin hem de toplumun hüsrandan kurtulması için yeterli olmadığını ifade etmesi de bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Usul ve şartlarına uygun bir şekilde hakkın ve sabrın tavsiye edilmesiyle -davete muhatap olan kimse olumlu karşılık vermesen bile- davetçi, vebali omuzlarından atar. Ancak davetin usul ve şartlarındaki bir hatadan dolayı muhatap islah olmamış ise davetçi vebal altında kalmaya devam eder. Bu bakımdan Akseki'ye göre hakkı ve sabrı tavsiye etmenin bir usulü vardır ve davetçi buna riayet etmek zorundadır. Bu metot çağdan çağa, toplumdaki topluma hatta kişiden kişiye değişebilir. Akseki, hakkı tavsiye etmenin 'emr-i bi'l-ma'rûf'a, sabrı tavsiye etmenin de 'nehy-i ani'l-münker'e karşılık geldiğini ifade eder (Akseki, 1928/1346: 82-84).

Görüldüğü üzere Akseki'ye göre iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etmek dünya ve ahiret mutluluğunun temelidir. Müellif bazı inkârcıların mutlu gibi görünmelerinin bir seraptan ibaret olduğunu belirttiikten sonra şunları ifade eder:

"Aslında onlar mutlu değillerdir. Batıda hangi ailenin kapısını çalsan ve 'Mutluluk buraya uğradı mı?' diye sorsan sana; 'İstersen başka kapıyı çal. Mutluluk bizim eve uğramadı.' diye cevap vereceklerdir. Çünkü onlar her şeyi yaratan, rızıklara kefil olan Allah'a itimat ve imandan uzaklaşmaları sebebiyle hırs ve tamahın ağına düşmüşler, haktan ve sabırdan uzaklaşmışlardır. Herkes bilir

ki mutluluk; servet ve maişetten ibaret değildir. Yüce Allah'ın sonsuz ilim ve kudretinde olduğuna iman eden ve bunun gereğini yerine getiren bir mümin hangi çağ ve coğrafyada ne kadar olumsuz şartlar içinde olursa olsun onun kalbinde bir itminan, ruhunda bir sükûnet muhakkak ki vardır (Akseki, 1928/1346: 84-85). Eğer bu sükûnet ve itminan hali yok ise o kimsenin içinde imanın sadece lafzı var demektir veya bu kimse için iman; atalarından duyduğu bir takım kelimelerden ve gördüğü bazı şekillerden ibarettir. Bu durumda onların kalplerinde imanın hakikati değil haset, buğuz, düşmanlık, kibir, ihanet, cehalet, tembellik ve çirkeflik gibi olumsuz karakter özellikleri yerleşmiştir. Salih amel ve sabrı ve hakkı tavsiye erdemlerinden uzak kalan bu insanların isimleri Ali, Veli, Ahmet, Muhammet olsa bile bunlar yine de hüsrân içindeler demektir.” (Akseki, 1928/1346: 87).

Sonuç

Son asrın büyük âlimlerinden biri olan Ahmet Hamdi Akseki, dinî, içtimaî ve ahlakî sahada kaleme aldığı eserleriyle kendisinden sonraki kültürel istikameti belirleyip yakın tarihe yön veren önemli bir simadır. Dinî ilimlerin tamamında yetkinlik sahibi olan Akseki, nakil ve rivayetleri dikkate alan, onları irdeleyip tahlil eden, aralarında mukayeseler yapan, ihya ve tecdide açık bir düşündürdür.

Mutluluğun temel prensiplerini dört maddede toplayan Asır Suresi, insanlara dünya ve ahiret mutluluğu kazandırmak için gelmiş olan Kur'an'ın bir özeti gibidir. Bu bakımdan İslam'ın temel konuları olan inanç, ibadet ve ahlakî ele alması sebebiyle bu tefsir risalesinin aynı zamanda, Akseki'nin dinî görüşlerinin de bir özeti olduğunu söyleyebiliriz. Sureyi tefsir ederken hem 'hikmet' olarak tabir ettiği bilimsel üslubu hem de 'nasihat' kavramıyla ifade ettiği vaaz ve irşat metodunu birlikte kullanan Akseki, surenin ahkâm ve adabını kolay kavranılabilir örnekler çerçevesinde yeni bir tertip ve üslup ile kaleme almıştır.

Müellif, surede geçen; asır, hüsrân, iman, salih amel, tevâsî bi'l-hakk ve tevâsî bi'-sabr kelimelerinin mutlak anlamlarını esas almış ve surenin tefsirini bütün çağ ve coğrafyalardaki insan gerçeğini ifade edecek şekilde evrensel bir düzleme oturtmaya çalışmıştır. Ona göre, a- Asır: Mutlak anlamda zaman, b- Hüsrân: Dünyevî ve uhrevî ziyan, c- İman: Aklın ve vicdanın da dahil ile insanın, ruhî kuvvetlerinin tamamını kullanarak kutsal olana îkan ve izan üzere yönelmesi, d- Tevâsî bi'l-hakk: İnsanların, değişmez sabit hakikatleri hem yaşamaları hem de bu yaşam rotasından saptıkları takdirde bu hakikatleri birbirlerine tavsiye etmeleri, e- Tevâsî bi'-sabr: İyilikleri yapma, kötülüklerden sakınma ve karşılaşılan musibetler esnasında insanın kulluk şuurunu kaybetmemesidir.

Felsefe eğitimi ile birlikte psikoloji, sosyoloji ve pedagoji ilimlerini de tahsil eden Akseki, ayetlerin tefsirinde psikolojik ve sosyolojik analizler de yapmış-

tır. Özellikle inkâra düştüğünde insanın maruz kalacağı buhranla ilgili tahlil ve tasvirleri oldukça çarpıcıdır. Aynı şekilde iman, salih amel, tevâsî bi'l-hakk ve tevâsî bi's-sabri terk eden bireylerden oluşan bir toplumda meydana gelecek sorunlarla ilgili sosyolojik tespitleri de bir o kadar dikkat çekicidir. Bu bağlamda Akseki, bahsi geçen erdemlerin; hem ferdî hem de toplumsal hüsrandan kurtulmanın ve dünya ve ahiret mutluluğuna ermenin temeli olduğunu psikolojik ve sosyolojik yönlerden de izah etmeye çalışmıştır.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- (**) Biz bu çalışmamızda, eserin 1928 yılında İstanbul'da Evkaf matbaası tarafından basılan ilk nüshasını esas aldık.
- 1 Bu konumuyla o, bir tefsir, bir hadis ve bir fıkıh âlimi olmaktan ziyade çağdaş bir kelamcı ve İslam düşünürüdür. Bu bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "İslam'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya, Kasım 4-6 1994 içinde (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005), s. 38.
 - 2 Akseki, dinin kaynağı, gerekliliği ve din ahlak ilişkisi gibi konularda din karşıtı akımların mensuplarıyla tartışırken felsefeden yararlanmış, özellikle de ispat-ı vacip konusunda İslam filozofu İbn Rüşd'ün ihtira ve inayet, Leibniz'in ezeli hakikatler, Descartes'in sonsuzluk tasavvuru ve kemal tasavvuru ve Kant'ın ahlak delillerinden yararlanmış. Daha geniş bilgi için bkz. Uludağ, a.g.m, s. 32.
 - 3 Kendisi bir vaiz ve hatip olarak irşat-tebliğ faaliyetinin fiilen içinde olan Akseki, ideal bir vaaz ve hitabetin nasıl olması gerektiği konusundaki yöntemsel çalışmalarıyla da ön plana çıkmıştır. Bu ve daha fazla bilgi için bkz. Recai Doğan, "Ahmet Hamdi Akseki ve Yaygın Din Eğitime Hizmetleri", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya, Kasım 4-6 1994 içinde (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005), s. 86-90.
 - 4 1923 yılında Ankara'ya giden Akseki, yazı, vaaz ve konferanslarıyla halkı milli mücadeleye teşvik etmiş ve halkın manevi mimarlığını yapmıştır. Aynı şekilde Balkan Harbi'nden önce Sebül'r-Reşad dergisinin Bulgaristan ve Romanya muhabirliğini yaptığı yıllarda Bulgaristan'ı dolaşarak Müslümanları irşat etmiştir. bkz. Ethem Alimoğlu, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya, Kasım 4-6 1994 içinde (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005), s. 5.
 - 5 Eser Ertuğrul Özalp tarafından sadeleştirilmiş ve 2003 yılında İşaret Yayınları tarafından basılmıştır.
 - 6 Bunun yanında, heyet-i müşavereden (yeni adı ile Din İşleri Yüksek Kurulu) Mustafa Tevfik Efendi ve Taha Efendi de esere birer takriz yazmışlardır. Akseki, ve'l-Asr Tefsiri, s. 2-5.
 - 7 Akseki, aynı şekilde *Dinî Dersler* kitabının ön sözünde Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Ferid Vecdi'nin izini takip ettiğini ifade eder.
 - 8 Dolayısıyla bir Müslüman'ın, kendisine iman ettiği Allah'ın adını yalan yere ağzına almayaacağı, yeminin temel hareket noktasıdır. Mahkemede Kur'an'a el basmak suretiyle yapılan yemin de bu anlama gelir. "Senin başın için..., Babamın, evladımın başı için..., Namus hakkı için..." şeklinde yapılan yeminler 'münakid' değil 'lağv'dır. Bkz. Akseki, 1928/1346, s. 12-14.
 - 9 Bu bağlamda Allah'ın kıyamete yemin etmesi münkirler için takrir, müminler için ise tazim anlamı taşır. Akseki, 1928/1346, s. 15-18.

- 10 Akseki, Taberî'nin de surede geçen imanı "*Allah'ı tasdiklemek, O'nu birmek, vahdaniyeti ve itaati yalnızca ona atfetmek*" şeklinde tefsir ettiğini belirtir. bkz. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y., Müssetü'r-Risâle, 1420/2000), XXIV, 590. Böyle bir tanım yapmakla beraber Akseki, İslam'ın tabii ve umumi bir din olduğunu dolayısıyla da İslam'a tâbi olmayanların hüsrandan kurtulamayacaklarını ifade eder. Akseki, 1928/1346, s. 28-29.
- 11 Bkz. Şems; 91/7-10.
- 12 Bkz. Ebû'l-Kâsım Mahmûd Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmıd't-Tenzîl*, (Beirut: Dâru'l-Küttâbi'l-Arabiyy, 1407), I, 105, Muhammed Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), I, 68, VI., 31.
- 13 Bkz. Enfâl; 8/60.
- 14 Bkz. A'raf; 7/179.
- 15 Bkz. Secde; 32/21.
- 16 Bkz. Enfâl; 8/25.

Kaynaklar

- Akseki, Ahmet Hamdi, (1923/1342), *Ahlak Dersleri*, Ankara.
....., (1928/1346), ve'l-Asr Tefsiri, I. bs., İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Alimoğlu, Ethem, (2005), *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, (1422/2001), *Ğâyetu'l-Emânî fî'r-Redd alâ'n-Nebhânî*, thk. Ebû Abdillâh ed-Dânî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- Aydın, Hüseyin, (2005), "Ahmet Hamdi Akseki'nin Felsefeye İlgisinin Boyutları", Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, Mehmet S., (2005), "Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlak Felsefesi", Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, Recai, (2005), "Ahmet Hamdi Akseki ve Yaygın Din Eğitime Hizmetleri", Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebû's-Suûd, Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Karaman, Hayrettin, (2005), "Fıkıhçı Olarak Aksekili Ahmet Hamdi Efendi Ahmet" Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Özyılmaz, Ömer, (2005), "Din Dersleri Öğretmeni Olarak Ahmet Hamdi" Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, (1420/2000), *Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y.: Müssetü'r-Risâle.
- Uludağ, Süleyman, (2005), "İslam'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki", Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 4-6 1994, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd, (1407), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmıd't-Tenzîl*, Beirut: Dâru'l-Küttâbi'l-Arabiyy.